

Doi: 10.56737/2953-7843-2024.08-113

ԿԱՐԻՆԷ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ

Բանասիրական գիտ. թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ ԼԻ

ՄԵՍԱՐԵՆՑԵԱՆ ԵՐԱԶԻ ԵՒ ՏԵՍԻԼԻ ԼԵԶՈՒԱՌԱՎԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ¹

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Ի հնուց անտի մարդկութեանը ծանօթ են երազը եւ տեսիլը, որոնք արարչագործութեան արշալոյսից ուղեկցել են մարդուն: Սկսած վաղնջական ժամանակներից մարդիկ դրանց հետ ինչ-ինչ յոյսեր են կապել, ակնկալիքներ ունեցել կամ երկիրղել: Աստուածաշնչից յայտնի են բազմաթիւ երազներ ու տեսիլներ, ինչպէս Յակոբի երազը, Մուրթքէի երազը, Պետրոս առաքեալի տեսիլքը, մարգարէական տեսիլները եւ այլն: Յոբ Երանելու գրքում ասուում է. «Ի միում նուագի խօսեսցի Տէր, եւ յերկրորդումն՝ Երազով կամ զբազմամբ գիշերականաւ»²: Իսկ Յովէլ մարգարէի գրքում կարդում ենք. «Եւ եղիցի յետ այսորիկ հեղից յՈգույ իմոյ ի վերայ ամենայն մարմնոյ. եւ մարգարէասցին ուստերք ձեր եւ դստերք ձեր, եւ ծերք ձեր երազովք երազեսցին, եւ երիտասարդք ձեր տեսիլս տեսցեն» (Յովէլ Բ. 28):

Հետաքրքրական է, որ տեսիլները մարգարէներին հիմնականում տրուում էին ծանր ու խառնակ ժամանակներում, եւ մարգարէները յաճախ գօտեպնդում ու յուսադրում էին ժողովրդին, ինչպէս Եզեկիել, Դանիէլ, Յովէլ, Անգէ, Զաքարիա մարգարէները հրէաների բաբելոնեան գերութեան ժամանակ:

¹ Ստացուել է՝ 1.02.2024, գրախօսուել է՝ 1.02.2024: Էլ. հասցէ՝ karine.arakelyan.2016@mail.ru:

² Յոբ 33.14, Աստուածաշունչ Մատեան Հին եւ Նոր Կտակարանաց 1805 'Ի Վանէտիկ, ՌՄԾԴ. Ի գործարանի Սրբոյն Ղազարու, էջ 1234: Այսուհետեւ Աստուածաշնչից կատարուող մէջբերումները կնշուեն սոյն հրատարակութիւնից:

Հայ ժողովրդի համար քսաներորդ դարասկիզբը ծանր ու դժնդակ ժամանակահատված էր: Հայաստանի արեւելեան հատուածը գտնուում էր Ռուսաստանի, իսկ արեւմտեան հատուածը՝ Թուրքիայի գերիշխանութեան ներքոյ: Դրութիւնը չափազանց բարդ էր յատկապէս Արեւմտահայաստանում: 1876 թուականին Օսմանեան Թուրքիայում իշխանութեան գլուխ անցած սուլթան Աբդուլ Համիդ II-ը վարում էր բացարձակ բռնութեան քաղաքականութիւն: Ինչպէս յաճախ է պատահում, դժոխային իրականութիւնն ու ժամանակները նպաստեցին բանաստեղծութեան, երազի ու տեսիլի գրականութեան զարգացմանը: Ամենեւին պատահական չէ, որ ժ. Դարավերջը եւ Ի. դարասկիզբը հայ գրականութեան եւ արեւելեան, եւ արեւմտեան հատուածներում ծնունդ տուեցին բանաստեղծների այնպիսի փաղանգների, որոնց ստեղծագործութիւնը դարձաւ ազգի պարծանքն ու անգնահատելի ժառանգութիւնը:

Բանաստեղծներն իրենց քնարերգութեան մէջ բազմիցս անդրադարձան երազին եւ տեսիլին: Սրանք բազմիմաստ բառեր են եւ մէկ ուղղակի իմաստի կողքին ունեն մի քանի փոխաբերական իմաստներ, ինչպէս. «Երազ, ի, գ., 1. Քնի մէջ երեւացող պատկերներ, պատկերացումներ: 2. փխբ. Երեւակայական՝ անիրագործելի բան: 3. փխբ. Անցեալի քաղցր յիշողութիւն՝ Վերյուշ: 4. փխբ. Վաղանցիկ բան՝ իրողութիւն: 5. փխբ. տենչանք, փափագ: 6. ած. Երազային, չքնաղ, կախարդական... 7. փխբ. Երազի նման քաղցր՝ անուշ՝ երջանկաւէտ»³:

Բանաստեղծները բնականօրէն շեշտագրեցին փոխաբերական իմաստները՝ տալով իւրօրինակ մեկնաբանութիւններ ու գնահատականներ: Վահան Տէրեանը գրում էր «Մթնշաղի անուրջները», Եղիշէ Չարենցը «Տեսիլաժամերը», Յովհաննէս Թումանեանն անդրադառնում էր երազին բազմաթիւ ստեղծագործութիւններում, քառեակներից մէկում գրում. «Քուն թէ արթուն՝ օրիս շատը երազ եղաւ, անցկացաւ, Երազն էլ, նուրբ ու խուսափուկ, վրձնազ եղաւ, անցկացաւ»⁴, իսկ Դանիէլ Վարուժանը անմահ երազը գերադասում էր մեռնող կեանքից:

Ի. դարասկզբին է գրական ասպարէզ եկել նաեւ ականաւոր քնարերգու Միսաք Մեծարենցը, որ միանգամայն նոր խօսք պիտի ասէր արեւմտահայ գրականութեան մէջ եւ իր անշնչելի կնիքը թողնէր հայ

³ Է. Կ. ԱՂԱՅԵԱՆ, Արդի հայերէնի բացատրական բառարան, Երեւան, 1976, էջ 334:

⁴ ՀՈՎՀ. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ, Երկեր, հտ. 1, Երեւան, 1958, էջ 154:

բանաստեղծութեան անդաստանում: Միսաք Մեծարենցի քնարերգութիւնն ընդունուած է համարել ապաքաղաքական, սակայն, ինչպէս նկատել է Հր. Թամրազեանը, «Առհասարակ թուրքական դժոխքում բոլոր ազգերի գրողներն էլ ստիպուած էին հեռու մնալ քաղաքական եւ հասարակական թեմաներից եւ զբաղուել այսպէս կոչուած «անմեղ» երգասացութեամբ... Բայց Միսաք Մեծարենցն ուժեղ էր հէնց բնութեան, սիրոյ, ցաւի եւ երազների թեմաների մէջ: Շատ ուժեղ: Եթէ չլինէին էլ այդ ճնշումն ու հալածանքը, նա կը լինէր դարձեալ բնութեան մեծ շարժման խորհրդաւոր ձայների ու երանգների, սիրոյ եւ ցաւի մթնոլորտում»⁵:

ԵՐԱՁ

Երագի նիւթը Մեծարենցի ստեղծագործութեան մէջ ունի խիստ զգալի ներկայութիւն: Դիմենք փաստերին, որոնք առաւել քան խօսուն են: Երագ գոյականն ունի մի քանի հոմանիշ, «Անուրջ, երազանք, տեսիլ: Նիրուանայ: Լ Յնորք, բանդագուշանք»⁶:

Այս բառերից երազը Մեծարենցի չափածոյում կիրառուած է յիսուն անգամ, արձակում քսանեօթ, տեսիլը՝ չափածոյում եօթ անգամ, արձակում երեք, երազանքը՝ չափածոյում տասնհինգ անգամ, արձակում երկու, անուրջը՝ չափածոյում քսաներկու անգամ, արձակում մէկ, ցնորքը՝ չափածոյում երեք անգամ, արձակում մէկ: Բանդագուշանք բառը, որն ունի նաեւ զառանցանք իմաստը, եւ նիրուանան, որ կապուած է բուդդայական հաւատալիքների հետ ու նշանակում է երանաւէտ հանգիստ վիճակ, որը ձեռք է բերում աշխարհիկ ամէն ինչից հրաժարուելու միջոցով, բացակայում են թէ՛ արձակում, թէ՛ չափածոյում: Բացի վերոնշեալներից՝ Մեծարենցն օգտագործել է այս բառերով բազմաթիւ կազմութիւններ, որոնք կարելոր դեր ունեն խօսքի ոճաւորման հարցում:

Ինչպէս արդէն նշուեց, երազ գոյականը Մեծարենցի չափածոյում յաճախակի կիրառութիւն ունեցող բառերից է: Այս հասկացութեան կաբելորութիւնն ընդգծում է նաեւ նրանով, որ հեղինակը որոշ դէպքերում նախընտրում է մեծատառով գրութիւնը կամ մէկ բանաստեղծութեան մէջ նոյն բառը կիրառում մի քանի անգամ: Յիշենք «Նաւակներ» բանաստեղ-

⁵ Հ. ԹԱՄՐԱԶԵԱՆ, Բանաստեղծութեան հազարամեայ խորհուրդը, Երեւան, 1986, էջ 204–205:

⁶ Ա. ՍՈՒՔԻԱՍԵԱՆ, Հայոց լեզուի հոմանիշների բառարան, Երեւան, 1967:

ծուծիւնը, որը մի ամբողջական փոխաբերութիւն է, եւ նրա որեւէ պատկեր չի կարելի հասկանալ ուղղակի իմաստով:

Նաակներ մեկնեցան ամէնն ալ, բաղձանքով ակաղձուն.
Հեռացան ամէնն ալ՝ ծըփանուտ երազիս արմուխէն...⁷

Այստեղ երազը գրուած է մեծատառով, եւ հէնց երազն է ամբողջացնում քնարական հերոսի յոյզերը, զգացումները, սպասումները: Ինքը՝ Մեծարենցը, անդրադարձել է այս բանաստեղծութեանը «Ինքնադատութեան փորձ մը «Միածան»-ին առիթով» յօդուածում՝ մեկնելով փոխաբերութիւնների միջոցով արտայայտած մտքերը ու նշելով, որ. «Ամբողջ հատորը գրեթէ սպասման երկարածիգ գիշեր մըն է աղբրսանքներով, հոգերով, ցաւերով, ու երբեմն այլ կայծկլտուն յոյսերով լեցուն» (243):

«Մթնշաղներ» բանաստեղծութեան մէջ հեղինակը երազ բառը գործածել է հինգ անգամ՝ փաստացի դիմելով կրկնութեան: Այդ աւանդութի արմատները գալիս են դարերի խորքից, եւ կապուած են ժողովրդական բանահիւսութեան հետ: Յայտնի է, որ «ժողովրդական բանաւոր քնարերգութիւնը լայնօրէն օգտուում է բառակրկնութիւններից՝ նպատակ ունենալով պատումը երկարածելու, ասքին տաղաչափական նկարագիր հաղորդելու, եւ յաճախ ի յայտ է գալիս ութմական պահանջներից ելնելով»⁸:

«Մթնշաղներ» ոտանաւորում եւս ակնյայտ է կրկնութեան ոճական արժէքը.

Վերջալոյսի աղջիկն է իր կուսութեան մէջ բռնում.
Ինչո՞ւ միմակ մընացի երազիս հետ թախծագին.
Թմբիներու բոյրին տակ, նուրիներու ծաղիկին՝
Ա՛հ, ինչո՞ւ ես մընացի գիրկն երազին այս տրտում (61):

Բառիմաստն աւելի ընդգծուած է՝ միայնակ սիրահարի հոգեվիճակը դարձնելով խիստ կենդանի եւ ընկալելի: Առաւել արտայայտիչ է ասելիքը վերջին տան մէջ, որտեղ եւս մեծ է երազ բառի եւ նրա զոյգ՝ գոյականական եւ ածականական մակդիրների դերը.

Եկո՛ւր, արդէն կը մըսին հէ՛ք երազներն իմ ուրբով.
Ա՛լ յոգնած եմ անցնելէն կածաններէ մեմաւոր... (61)

⁷ Մ. ՄԵՐԱՐԵՆՑ, Երկերի լրակատար ժողովածու, Երեւան, 1981, էջ 62: Այսուհետեւ այս գրքից կատարուող մէջբերումների էջերը կնշուեն շարադրանքին կից՝ փակագծերի մէջ:

⁸ Տէմ Ի. Գալպերին, Очерки по стилистике английского языка, 1958, էջ 259:

Մակդիրն ընդունուած է համարել առարկան կամ երեւոյթը գեղագիտօրէն բնութագրող որոշիչ: Մակդիրը միտուած է խօսքը զգացմունքով հարստացնելուն՝ արտայայտելով հեղինակի որոշակի վերաբերմունքը առարկայի նկատմամբ: Մեծարենցի քնարերգութեան մէջ երազ բառն ստացել է բազմաթիւ մակդիրներ, որոնց մեծ մասը բանաստեղծական բառեր են եւ, ելնելով նաեւ այդ հանգամանքից, նպաստում են խօսքի բանաստեղծականացմանը, իսկ որոշ մասը պատկանում են բառապաշարի չէզոք շերտին, սակայն բանաստեղծական իմաստ ձեռք են բերում շարադրանքում, թէեւ ոճագիտութեան որոշ ներկայացուցիչներ չեն ընդունում բանաստեղծական բառերի գոյութիւնը: Դրանցից մէկը Վինօկուրն էր, որը «դէմ էր բանաստեղծական ու գործնական լեզուների հակադրմանը. «Բանաստեղծական եւ գործնական բառերի միջեւ, — գրում է նա, — սկզբունքային տարբերութիւն դնող տեսութիւնը ոչ մի քննադատութեան չի դիմանում: Բանաստեղծական բառը նոյնպէս գործնական բառ է, միայն թէ մատուցուած, այսպէս ասած, այլ քօղի տակ»⁹:

Բնագրային վկայութիւններ. «սրտաթափ ու խանդոտ երազ» (62), «Մելամաղձիկ երազ» (63), «երազին տակ բոցավառ» (50), «երազն հեշտաւէտ» (149), «հեշտադալար ու բոցակապ երազին» (70), «լուսացնցող երազով» (65), «կաթվարդ երազէ» (98), «երազն յամպարէ» (91), «ծով երազին» (108), «երազն անպատում» (118), «կոյս ու ծաղիկ երազներու» (84), «Ճերմակ երազիդ» (29), «երազ մը բուրեան» (42) եւ այլն:

Երազը յաճախ մաս է կազմում պատկերաւորման այլ միջոցների, որոնք խօսքի արտայայտչականացման անկրկնելի միաւորներ են: «Անդարձ» բանաստեղծութեան մէջ քնարական հերոսը երիցուկի օգնութեամբ փորձում է հասկանալ իր սէրը փոխադարձ է, թէ ոչ: Անձկութեամբ լեցուն այս պահերը, սիրահարի ապրած տագնապը հեղինակը նկարագրում է փոխաբերութեան միջոցով, կարելի է ասել անբացատրելի, միայն սիրահարին հասկանալի լեզուով.

Ինչպէ՛ս կրկնեմ բարբառը երիցուկին մարգարէ,
 Հէ՛ք ծաղիկ, զօր խեղդեցի վայրկեանի մը մէջ անյոյս՝
 Ուր ձեռքիս մէջ կը սուրաւ ձեռքիդ երազն յամպարէ (91):

⁹ Քաղուածքը՝ ըստ Օ. ЗАГОРОВА, Об эстетической функции языка, в книге «Поэтическая стилистика», Воронеж, 1982, էջ 9:

«Անձրեւ» բանաստեղծութեան մէջ Մեծարենցը անձրեւոտ գիշերը համեմատում է գթասիրտ քահանայի հետ: Առաջին հայեացքից համեմատութեան եզրերն իրար հետ որեւէ առնչութիւն ունենալ չեն կարող, բայց չմոռանանք, որ «յաջող համեմատութեան կարեւորագոյն յատկանիշներից մէկը յանկարծակիութեան, նորոյթի, հնարամտութեան տարրն է: Այդ իսկ պատճառով իւրաքանչիւր հեղինակ չափազանց անհատական է համեմատութիւնների ընտրութեան եւ գործածութեան իմաստով»¹⁰:

Քնարական հերոսը սպասում է, որ լցուի «երազների պարապ բաժակը», որ միտքը նոր լոյսով լուսաւորուի, ու նոր դուռ բացուի.

Անձրեւոտ գիշեր, զրքա՛ծ ֆահմայ,
Թոթուն՝ սրբնի այս տեղատարափ,
Զերթ մասունքի շուր, մինչեւ որ լէնա,
Մինչեւ որ լէնայ՝ բաժակն այս պարապ
Իմ երազներու՝ որ ոսկեմբափ
Կեցէր է ցրտոտ մարմարին վրայ (99):

Համեմատութեան գեղեցիկ օրինակի հանդիպում ենք «Երազի պահեր» բանաստեղծութեան մէջ, երբ անսպասելիութեանը միահիւստում է քնարական տարրը՝ պատկերը դարձնելով գեղագիտօրէն անթերի, եւ դարձեալ մեծ է երազի դերը.

Մինչ կը հոսի գիշերն ինչպէս ծով անհուն
Դէպ ի փոխման երազիս... (37)

Մեծարենցի քնարերգութեան մէջ հանդիպում ենք երազով կազմուած բազմաթիւ բառեր: Նախ յիշենք դրանցից ամենայաճախակի կիրառուած երազանք գոյականը՝ չափածոյում տասնհինգ կիրառութիւն: Քրոջ ամուսնուն՝ Տէր Վարդան քահանայ Արսլանեանին ուղղուած նամակում Մեծարենցը, պատասխանելով վերջինիս հարցումին, բացայայտում է իր ստեղծագործութեան մի շատ էական առանձնայատկութիւն. ««Ծիածանի» առթիւ գրուած նամակը անգամ մըն ալ կը կարդամ զգածուելով. «Ինչո՞ւ տիեզերքի Հոգիի հետ չես խօսակցիր» կը գրէք, բայց դիտելի է, որ իմ գրեթէ բոլոր քերթուածներս այդ մեծ խօսակցութեան կը նկրտին, որքան որ ալ իմինս չըլլայ Աստուծոյ հետ դէմ յանդիման խօսակցութիւն, բայց ո՞չ ապաքէն Աստուած ամէն տեղ է. Զմրան Պարզ Գիշերուան մէջ հծծած

¹⁰ Տէս Ա. Ефимов, Стилистика художественной речи, Москва, 1961, էջ 491:

աղօթքս ու Արեւին ուղղած պաղատանքս իրեններուն, հետեւաբար եւ իրեն համար էր. ինչ երջանկութիւն, տերեւի մը խարշափին մէջէն տեսնել տիեզերական զօրութեան զաղտնիքը ու այդ փոքրիկ մասնաւորէն մեկնիլ դէպ ի անհունը» (288):

Ասուածի ապացոյցը գտնում ենք «Աղերսանք» բանաստեղծութեան մէջ, որտեղ մարդն ու բնութիւնը ամբողջապէս միաձուլուած են, մարդկային երազներն ու երազանքներն անբաժան են բնութեան գեղեցկութիւններէր.

Վարդաւէտ ցոլով ծաղկին հեշտաբոյր
Թող որ շուրջն հըրուտ երազանքս յածի (161):

Մէկ այլ դէպքում՝ «Ուռիներու շուքին տակ» եռամաս բանաստեղծութեան մէջ, մարդկային երազանքը փարւում է բնութեանը, եւ այս ներդաշնակութեան մէջ ծնւում են երջանիկ ապրումներ.

Ուռնիմէ՛ր, շիթ շիթ արցումք ցօղեցիք,
Մինչ բուսնումնիդ իմ հոգոյս մէջ կամպանայ,
Եւ այս չմնաղ անդորութեան յեց՝ թող հէք
Երազանքս պահիկ մը գէթ հեշտանայ (77):

Մեծարենցի ստեղծագործութեան մէջ մեծ կիրառութիւն ունի երազել բայը, որը խօսքային համապատասխան միջավայրում ստանում է ռճական կարեւոր գործառնութիւն: «Թղթիկը» բանաստեղծութեան հերոսուհին կարդում է եւ արդէն գոց գիտէ նուիրական նամակը, այն կրծքից չի բաժանում, նրանով է շնչում ու ապրում: Այս հոգեվիճակի նկարագրութեան մէջ մեծ է երազել բայի դերը թէ՛ արտայայտչականութեան, թէ՛ յուզականութեան եւ թէ՛ նաեւ խօսքի ճշգրտութեան առումներով.

Ուր ծաղկահեր գլխով աղջիկն ըսպիտակ
Մահիճին մէջ ընկողմանած՝ աչքը բաց
Ձեռքը թուրքին՝ թուրքը սրտին՝ կերակէ... (171)

Մեծարենցի քնարերգութեան մէջ երկու անգամ հանդիպում է կրաւորական սեռի երազուել բայը՝ յարակատար դերբայի երազուած ձեւով: Երկու դէպքում էլ բառը դերբայական դարձուածի գերադաս անդամ է եւ կազմել է ծաւալուն մակդիր՝ լաւագոյնս նպաստելով խօսքի հարստացմանը. «Այս գիշեր ջերմ ու երազուած կայծեր հոգւոյս խորերն ընկան» (46),

«Հարաւի մեղմ ու լիաշունչ հովին հետ, Որ վաղուց երազուած համբոյրի մը պէս իմ սիրակարօտ հոգիս հեշտանքով կը լիացնէ» (70):

Երազել բայը գործածուած է նաեւ ենթակայական դերբայի երազող ձեւով՝ գոյականական կիրառութեամբ: «Աշնան ծովը» ոտանաւորում Մեծարենցը կիրառել է դիմառնութեան հնարանքը:

Նշուած համապատկերում միանգամայն պարզ է աշնան ծովին երազելու ունակութեան վերագրումը.

Տառապագին աշնան հօգօր ծովը լրճում,

Երազողն է, միշտ այլայլած ու միշտ դաժան... (148)

Երազել բայը մաս է կազմել նաեւ երազել տալ յարադրութեանը, որը գործածուել է «Հիւղին աշունը» բանաստեղծութեան մէջ:

Մեր հոգեւոր եւ գիտական մտքի պայծառ ներկայացուցիչներից մէկը՝ Գարեգին Ա. Կաթողիկոս Յովսէփեանը գրում էր, որ բնութիւնը եւ արտաքին աշխարհը իմաստաւորում են միայն ներքին տեսութեամբ եւ դրանք «...դառնում են իրական գեղեցկութիւններ, խորհուրդ եւ սքանչելիք՝ հոգու աչքերով դիտուած, եւ բարձր երաժշտութիւն հոգու ականջով լսուած՝ իբրեւ մասը տիեզերական ամբողջութեան: Դրանով է, որ երկինքը, երկիրը թւում են մեզ կենդանի՝ իբրեւ մեծ ամբողջութիւն՝ ներդաշնակ եւ իմաստուն կարգաւորութեամբ, որի մի մասն ենք իբրեւ անհատ, իբրեւ ազգ եւ մարդկութիւն, մեր հոգին էլ՝ ոչ պակաս մեծութեամբ մի երկինք՝ մեր մտքով, մեր զգացմունքով, մեր երեւակայութեամբ, մեր յիշողութեամբ, մեր տենչերով եւ հոգեկան բազմատեսակ ապրումներով, որ նորա աստղերն են»¹¹:

Մեծարենցն իր չափածոյում կիրառել է երազ արմատով կազմուած հետեւեալ բառերը, որոնց դերն անգնահատելի է ոճական առումով. երազային, երազանուրբ, երազկոտ, երազուն, երազունակ: Բնագրային վկայութիւններ. «Երազային, ծաղիկի պէս նրբաւոր, Երբ կը ժպտի պատուհանին ետեւէն...» (74), «Երազանուրբ ձիւնաթորմի ձեռքերուդ Պիտի բերեմ մեղեմիկէ մատնիներ Ու քողէքներ արեւակէ...» (66), «Երազանուրբ անասնիկին օրհասն ու մահն ըսպիտակ, Վերջին քունն ալ դափ ու ծափով պիտի տօնեն վաղ գիշեր...» (38), «Ըզգացի թէ տենդեր ունի Երազկոտ միտքըս ուշացիր...» (157), «Ու կը կայնի հոն հերարձակ, հոլանի, Հայլին

¹¹ ԳԱՐԵԳԻՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ, Դէպի լոյս եւ կեանք, Երեւան, 1994, էջ 37–38:

դէմ, ձեռքն ըստինքին, երազո՞ւն, ինչպէս բոց մը, ինչպէս խուրձ մը ցորենի...» (171), «Տարփատենչիկ, զախփախփուն, Աղջիկն է ան անուրջիս, Երազունակ ու փաղփուն հոգին կանգնած է առջիս...» (58) եւ այլն:

«Իրիկուան դէմ» բանաստեղծութեան մէջ Մեծարենցը կիրառել է երազ, երազանք եւ երազել բառերը միաժամանակ՝ նկարագրելով երազի եւ իրականութեան աղաղակող հակադրութիւնը: Այգը, որ խորհրդանշում է երիտասարդութիւնը, լի է երազներով, որոնց հմայքը կեանքն ու շրջապատող աշխարհն իսպառ փարատում են եւ իրիկուան դէմ՝ կեանքի մայրամուտից առաջ մարդն իզուր փորձում է որոնել դրանք եւ իրեն միայնակ է գտնում հեծեծանքի հետ:

ՏԵՍԻԼ

Տեսիլ գոյականը եւս Մեծարենցի ստեղծագործութեան մէջ ունի կիրառութեան լայն շրջանակ եւ որոշակի ոճական դեր: Ի. դարասկիզբը հայերի համար իր արիւնալի ողբերգական իրադարձութիւններով արտացոլուեց գրականութեան մէջ, քնարերգութեան մէջ, ի յայտ եկան մահուան տեսիլները, յիշենք Սիամանթոյին, Զարենցին:

Մեծարենցի ստեղծագործութեան մէջ տեսիլը չի յատկանշում մոռյլ երանգներով, ընդհակառակը, մի դէպքում հեղինակը բանաստեղծութեան վերնագրում է կիրառում բառը՝ տալով մտերմիկ մակդիրը՝ սրանով արտայայտելով իր վերաբերմունքը տեսիլի նկատմամբ. «Մտերմիկ տեսիլներ»: Մէկ այլ դէպքում տեսիլը յայտնւում է հովուի սրնգի միջոցով՝ դարձեալ ընդգծելով մարդու եւ բնութեան անքակտելի միասնութիւնը.

Սրինգն է ան այծյօրանի անդէռդին,
Ու մէգին մէջ կը ծագեցնէ երգ մը՝ արեւ
Ու ասմազուն ըմպած դաշտին տեսիլն ոգող (102):

Մեծարենցեան տեսիլը բնականօրէն կապուած է նաեւ քնարական հերոսի սիրոյ առարկայի հետ, որը բանաստեղծին յայտնւում է տեսիլի միջոցով: Յիշենք «Անդարձ» եւ «Իրիկունս» բանաստեղծութիւնները. «Թաւուտին մէջ թեւաբաց, ահա՛, տեսիլդ է կայնէր. Այծտերեւին հոտեւան մատերն հերքող կը շոյեն, Ու տերեւներ վեհերոտ կու տան իրենց համբոյրներ» (91) կամ «Ահա՛ կ'անցնի, մըշտըշտած բիւ կազով տեսիլ մ'ալ զերթ ալիք. Զարմանուհի մ' է վարսագեղ կաթ ու վարդի՛ հըրաշալիք...» (127):

Ուզում ենք առանձին անդրադառնալ «Տեսիլ» բանաստեղծութեանը, որում հեղինակը նկարագրում է իր տեսիլը՝ կիրառելով նաեւ տեսիլ բառով կազմուած տեսլական ածականը: «Տեսիլը» մէկն է այն քերթուածներից, որոնք ամբողջապէս կառուցուած են չափազանցութիւնների հիման վրայ:

«Տեսիլ» ոտանաւորի վերջին հատուածում քնարական հերոսը բազմաթիւ չափազանցութիւնների միջոցով պատկերում է իր սրտի տիրուհու արտաքին գեղեցկութիւնը, ինչը երեւում է շլացուցիչ գոյներով վրձնած կտաւի պէս:

Ու տեսլական ձեւեր կ'առնէ դէմքդ համբուն.

Մազերդ՝ անթոշ նարկիս կ'ըլլան,

Ճակատդ՝ ձիւն կատարներուն՝

Զօր վարդագնեց արփն իրիկուան,

Եւ աչքերդ կ'ըլլան գոյգ մը ծառուղիներ՝

Ուր կը ճըշէ թռչնակն արձակ ու ճոռտղուն

Իմ խայտանքիս, ու շուրթերդ ալ՝

Ոսկեգօծ եզրը բաժակին՝

Ուր կը հակին,

Վարդ ու հարսնուկ, կակաջ, նարդոս, գարնածաղիկ, նունուֆար... (163–164):

ԱՆՈՒՐՋ

Մեծարենցի ստեղծագործութեան մէջ իր ուրոյն ներկայութիւնն ունի երազ-ի հոմանիշ անուրջ գոյականը՝ քսաներկու կիրառութիւն: Ինչպէս նախորդ դէպքերում, մեծարենցեան անուրջը եւս խիստ ներդաշնակ է բնութեան եւ հոգեւոր աշխարհի հետ՝ ընթերցողի համար բացելով զարմանալի նուրբ ծալքեր ու ելեւէջներ: Արեւը գրականութեան մէջ յաճախ է նոյնացուել լոյսի, վսեմի, ամենայն լաւի, նաեւ Արարչի հետ, ինչի վկայութիւնն է մեր եկեղեցու Արեւագալի ժամերգութիւնը, որտեղ Քրիստոսի յարութիւնը նոյնացուում է արեւի ծագմանը: Սուրբ Ներսէս Շնորհալի հայրապետը գրում էր. «Առաւօտ լուսոյ, Արեգակն արդար, Առ իս լոյս ծագեա՛ւ»¹²:

Մեծարենցը բանաստեղծութիւն է նուիրել տունջեան լուսատուին՝ այն անուանելով «Արեւին», մէկ այլ՝ «Բիւրեղի դիւթանք» բանաստեղծութեան մէջ անուրջն ուղղում է դէպի արեգակը՝ գրելով.

¹² Մատենագիրք Հայոց, ԻԱ. հտ., ԺԲ. դար, Ներսէս Շնորհալի, գիրք Ա., Երեւան, 2018, էջ 1166:

Երանգներու, շողերու կըղծայ ամուրջն օրօրուն
Եւ արեւին կը նայի միշտ կաթոգին ու բաղձիկ (65):

«Հիւանդի հեւքեր» բանաստեղծութեան մէջ բնութիւնը յոյս է ներշնչում քնարական հերոսին, լուսաւորում նրա խաւարած միտքը, ինչի արդիւնքում ծնւում են անուրջները, որոնց հեղինակը բնութագրում է ոսկեզօծ մակդիրով:

Եւ ամուրջներ ոսկեզօծ՝
Լուս՝ մտքիս մէջ կը պարէն,
Դուսս հանելով ամուր հոծ
Թուխպը լոյսի փապարէն (23):

Մեծարենցի քնարերգութեան մէջ անուրջը յաճախ միահիւսւում է կրօնական ապրումին: «Մեղունները» բանաստեղծութեան մէջ անուրջը առնչւում է յոյսի հետ՝ կազմելով գեղեցիկ փոխաբերութիւն.

Պիտի անցնի՛մ ես այս գիշեր
Երկիւղիս սեպ նամբաներէն,
Իմ գանկիս տակ
Յոյսի ոսկի բոցին ամուրջն առկայծելէն (64):

Մեծարենցը տարբեր առիթներով անդրադարձել է կիրականամոտին՝ հիմնականում ինքնակենսագրական հենքի վրայ: Ինչպէս վկայում են ժամանակակիցները, «Հայրը՝ Կարապետ Մեծատուրեան, որ լաւ շարականագէտ էր, շաբաթ կիրակի օրերը կը մասնակցէր Ս. Նիկողայոս եկեղեցւոյ երգեցողութեան: Շաբաթ իրիկունները եկեղեցին էր Միսաք, կունկնդրէր «Լոյս գուարթը», զօր քաղցր ձայնով մը կերգէր իր հայրը»¹³:

Այս ամէնն իր բանաստեղծական արտայայտութիւնն է գտնում «Կիրակմուտք» ոտանաւորում, որի բնաբանն իսկ՝ «Եկեալքս է մտանել արեգականն տեսաք զլոյս երեկոյիս», վերցուած է «Երգ Կիրակմուտից» ժամերգից: Շաբաթ երեկոյեան ժամերգութիւն է. եկեղեցիներում մոմեր են վառում, խնկարկում, աղօթում, եւ հոգեւոր խաղաղութիւնն ու հրճուանքը թափանցում են հաւատացեալների հոգիները, լուսաւորում նրանց:

Եւ այստեղ է, որ միախառնւում են անուրջն ու իրականութիւնը՝ հոգուն երանական վիճակ պարգեւելով.

¹³ Միսաք Մեծարենցը եւ Դանիէլ Վարուժանը ժամանակակիցների յուշերում, կազմ.՝ Ա. Շարուրեան, Երեւան, 1968, էջ 90:

Ջահերն հիմակ կերագէ՛ն համակ գիւմրիս ու թարշիշ...

Կամարներն, խորանէն կը ծագին լոյս ու ծիծաղ.

Հոգիս քիչ-քիչ կը թաղուի անուրջին մէջ այս չքնաղ (48):

Մեծարենցի քնարերգութեան մէջ հանդիպում ենք անուրջ բառով հետեւեալ կազմութիւններին. անրջածին, անրջածուփ, անրջական, անրջանք, անրջել: Բնագրային վկայութիւններ. «Դալուկ սիրոյ մ'աշնային կը կաթէ դողն հոգւոյս մէջ. Ուր հուրիններ կը նային Անրջածին, լուսամէջ» (57), «Անրջածուփ, նըւաղ բոյրերն երերուն Վերջալոյսին մէջ ոսկեզօծ՝ կը հեւան» (80). «Յայգն է ժայթքած իր շողակի շատրրուաններն անրջական» (46), «Կը դառնան ժիր կախիլներն իմ ապըրշումէ անրջանքիս, Ոլորելով դեղին, ճերմակ մահն երբեմնի շերասներուն» (84), «Մութ սենեակիս մէջ կը շրջիմ առջի համբոյրն անրջելեն» (45) եւ այլն:

ՅՆՈՐՔ

Երագի հոմանիշներից քանակային առումով ամէնից սակաւ կիրառութիւն Մեծարենցի քնարերգութեան մէջ ունի ցնորք գոյականը՝ չափածոյում երեք դէպք, առկայ են ցնոր արմատով երեք կազմութիւն՝ ցնորական, ցնորաբեր, ցնորոտ: Նշուած չորս բառերն ամբողջ չափածոյում ունեն եօթ կիրառութիւն՝ բոլորը չորս բանաստեղծութիւններում:

Ցնորքը եւս կապուել է բնութեան եւ կրօնական ապրումների հետ: «Աստուածամար» բանաստեղծութեան մէջ այն մաս է կազմել փոխաբերութեան՝ հերոսի ինքնամաքրման ճանապարհին Տիրամօր բարեխօսութիւնը խնդրելիս.

Մեծ դիւթութեան կայծակ մը տաս մըթար հոգւոյս,

Ա՛հ, չըգայթի՛մ կոհակն ի վար ցընորքներու.

Թող համբուրէ՛ աշխարհ հանումն աշխարհ կոյս,

Ու չըգայթի՛մ կոհակն ի վար ցընորքներու (96):

Ցնորական, ցնորաբեր, ցնորոտ ածականները կիրառուած ենք գտնում նոյն «Ցնորոտ անդորրութիւններ» բանաստեղծութեան մէջ, որոնք փաստացի կազմել են բառիմաստի կրկնութիւն: Դարձեալ երագը միահիւսուել է բնութեանը, գիշերը ստեղծել է լաւագոյն միջավայրը անուրջներին տրուելու, ներդաշնակութեան մէջ անդորր գտնելու համար: Ցնորքից անբաժան է տենչանքը, իղձը, որը լիովին ամբողջացնում է հերոսի զգացածը, մտածածն ու փափագածը.

Շանթէ աշեր, բոցէ թելեր մըտածումիս կ'անցնին բովէն,
 Եւ հուրիներ՝ նոր հողանած ալապաստը իրենց կոտժին՝
 Որոնց համար շրթունքներս անթիւ իղձեր կը թոթովեն:
 Ումին վըրայ տրամուրթին մը կը ցանէ բիլ եղբւեանին,
 Դաշտերուն մէջ հարսնուկներու բոսոր իղձերը կը ցամփին,
 Մինչ ես կըմպեմ հաշիշն անյագ ցընորաբեր այս գիշերին (46):

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

Մեծարենցի երկրային կեանքը տեւեց ընդամէնը քսաներկու տարի՝ հայրենիքի եւ հարազատ ժողովրդի համար ծանրագոյն, բարդագոյն ժամանակաշրջանում: Մեծարենցը, սակայն, երբեւէ կուլ չգնաց դժոխային իրականութեանը կամ անկումային տրամադրութիւններին, այլ դրանց հակադրեց յոյսի, սիրոյ, գեղեցկութեան քնարական իր աշխարհը:

Այդ աշխարհում իր ուրոյն տեղն ունէր տեսիլը, լուսեղէն երազը, որը հեղինակը պարզեց աշխարհին՝ իբրեւ սպեղանի ու դարման, խեղդուկ միջավայրը ճեղքող շող՝ նրա մէջ խտացնելով յոյզեր ու ապրումներ, հոգեւոր խորհրդածութիւններ, խորապէս մարդկային իղձեր ու տենչանքներ: Ասուածի ապացոյցն է եւ այն, որ երազ, տեսիլ բառերը, սրանց հոմանիշները, սրանցով կազմուած բառերը Մեծարենցի ստեղծագործութեան մէջ ոչ միայն մեծ թիւ, այլեւ զգալի որակ են կազմում: Այս բառերն անգնահատելի դեր ունեն խօսքի հարստացման, արտայայտչականացման, ռճաւորման, այլեւայլ արժանիքներով օժտելու հարցում: Սրանք մաս են կազմում պատկերաւորման տարբեր միջոցների եւ խօսքին զանազան նրբերանգներ են հաղորդում: Նաեւ այս միաւորների շնորհիւ է արուեստը դառնում կատարելութիւն՝ ձելի ու բովանդակութեան լիակատար ներդաշնակութեան պայմաններում:

ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐ

Միսաք Մեծարենց, երագ, տեսիլ, անուրջ, ցնորք, լեզու, խօսք, ոճ, պատկերաւորման միջոց, հոմանիշ

РЕЗЮМЕ

Мечта и видение сопровождают человечество с момента его сотворения и играли особую роль на протяжении всей истории, особенно в тяжелые и нестабильные времена. Для армянского народа одним из таких периодов стал рубеж XIX–XX веков. Не случайно именно тогда в восточной и западной ветвях армянской литературы наблюдался расцвет поэзии, связанной с образами снов и видений, а также появление талантливых поэтов.

Одним из ярчайших представителей этого направления стал выдающийся западноармянский лирик *Мисак Мецаренц*, в творчестве которого тема мечты занимает важное место. Существительные «мечта» и «видение», их синонимы и производные не только часто встречаются в его произведениях, но и имеют глубокую смысловую и художественную ценность. Эти образы становятся важным выразительным средством, обогащают язык, придают ему нюансы, стилизуют и усиливают художественную выразительность.

SUMMARY

Dreams and visions have been known to humanity since the dawn of creation and have accompanied it throughout history. These phenomena were especially prominent during difficult and turbulent times, such as the early 20th century for the Armenian people. It is no coincidence that during this period, poetry, as well as literature centered on dreams and visions, experienced an unprecedented rise in both Eastern and Western Armenian literary traditions, giving rise to many talented poets.

One of the most notable among them was the prominent Western Armenian lyricist *Misak Metsarents*, in whose work the theme of dreams holds a significant place. The nouns “dream” and “vision”, along with their synonyms and derivatives, not only appear frequently in his poetry but also carry deep artistic and symbolic significance. These elements serve as essential literary devices, enriching the language, adding subtle nuances, enhancing expression, and contributing to stylistic refinement and artistic depth.

